

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดสมุทรปราการ

Local Wisdom of Sumut Prakan Province

ขวัญใจ อุณหภัณฑ์พนูลร์¹

บทคัดย่อ

การพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งควรเริ่มจากภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น โดยการใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชนมาประยุกต์นูนากาражกับความรู้สากล การจัดให้มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษาจะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของสมัยใหม่ ซึ่งจังหวัดสมุทรปราการอยู่ดีดแม่น้ำเจ้าพระยาและอ่าวไทย เป็นที่ราบลุ่ม เหมาะสมแก่การทำปาฟินจากการที่อยู่ใกล้ทะเล จึงมีป่าชายเลนและมีไม้ปรง ไม้โงกคง และเป็นที่อาศัยของนกนานาชนิด เป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับนักเดินทาง และทำให้เกิดอาชีพต่างๆ เช่น เพาล่า เย็บจากสำหรับมุงหลังคา ทำขนมจากทำแห๊บยุง เป็นต้น นอกจากนี้ อาชีพดังเดิมบางอย่างก็ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น อาชีพประมงดังเดิมได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นธุรกิจท่องเที่ยวทางทะเลสัมผัสรรมชาติ หรืออาชีพเลี้ยงปลาสลิดก็มีการนำมาสลิด亜มาแปรรูปเล็กน้อยก่อนแล้วจึงส่งขายต่อไป

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การพัฒนาชุมชน

Abstract

Development of a potent community should be begun with local wisdom of people in the community by applying and integrating local environments and resources to international knowledge. Educating the issues of local wisdom in schools has to be pertinent with changing modern lifestyle. Samut Prakan Province sits next to Chao Phraya River and Gulf of Thailand. It is a river plain that fits for firewood plants. Due to sitting near the sea, it has Mangrove forest that

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาการจัดการทั่วไป คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยสยาม ถนนเพชรเกษม เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร 10160

contains Rhizophora and Cycad and is alive with various kinds of birds. This makes traveling site for bird watchers and creates jobs such as making charcoal, making roof materials from Nipa Palm leaves, making Thai sweets called Khanom Jaak, and making mosquito whips. In addition, some original careers are transformed to fit modern time, for example, primal fishery is transformed to eco marine travelling business or Gourami fish farm is adapted by bringing fresh fish into some processes before selling.

Keywords: Local Wisdom, Community Development

ความเป็นมา

การพัฒนาชุมชนให้กลับมามีความเข้มแข็งจะต้องเริ่มต้นจากศักยภาพที่ยังคงเหลืออยู่ของชุมชน เอง หรือเรียกว่า การเริ่มต้นที่ทุนทางสังคมดังที่ อมรวิชช์ นาครทรรพ และคณะ (2543) กล่าวถึงศักยภาพ ของชุมชนไว้ว่า ในชุมชนยังมีศักยภาพ 5 ประการคือ 1) ลักษณะคุณค่าทางวัฒนธรรมที่พับในชุมชนมี ความสำคัญยิ่งต่อการถ่ายทอดองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน เช่น โครงสร้างเศรษฐกิจแบบ เศรีอยุธยา วัฒนธรรมการเรียนรู้ งานอาชีพแบบสังคมประกิจ (Socialization) 2) ชุมชนส่วนใหญ่เป็นสังคม ของคนเก่าแก่ที่มีความผูกพันกันหลالายซึ่งมีวิถีชีวิตและวิธีแก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านสอดประสาน กับความคิดแนวใหม่ 3) ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนจะเป็นกลไกที่มีความสำคัญยิ่งต่อศักยภาพของชุมชน นั้นๆ 4) ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมีความสำคัญยิ่งต่อการทำงานร่วมกันในชุมชน และ 5) ครอบครัวในชุมชนเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของชุมชน ศักยภาพทั้ง 5 ประการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า ภูมิปัญญาในชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อศักยภาพของชุมชน การเริ่มต้นพัฒนาชุมชนที่ศักยภาพของ ชุมชนย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาที่มั่นคงยั่งยืนต่อไป ดังนั้นการพัฒนาที่เริ่มจากภูมิปัญญาของชุมชนใน ท้องถิ่นจึงน่าจะเป็นการพัฒนาที่เริ่มต้นถูกต้องและมีความมั่นคงกว่า สอดคล้องกับแนวคิดของ จิระวัฒน์ นาครพนม (2549) ที่ว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญของชุมชนเข้มแข็งนั้นต้องเป็น กระบวนการเรียนรู้ที่มาจากกระบวนการนำความรู้เก่าหรือภูมิปัญญาของชุมชนมาจัดกระบวนการถ่ายทอดและ บูรณาการผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่เป็นความรู้สากล หรือความรู้จากภายนอกชุมชน ความสามารถในการบูรณาการและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ประกอบกับ กระบวนการที่เหมาะสม แต่จากการศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของไทยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็น การศึกษาที่ลະเลย หอดทึ้งภูมิปัญญาของตนเอง มุ่งแสวงหาภูมิปัญญาที่เป็นสากล ฐานการเรียนรู้ เนื้อหา และกระบวนการเรียนรู้จึงไม่เป็นไปในทางสร้างสรรค์ความเข้มแข็งของชุมชน การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการขัดกันลักษณะของสังคมนั้นไม่ได้

เอื้อให้ผู้เรียนส่วนใหญ่เรียนรู้เรื่องราวและภูมิปัญญา สังคม ไทยที่สั่งสมสืบทอดมาในอดีตเท่าที่ควร ยิ่งไปกว่านั้นการนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการศึกษา ผู้รู้ก็มีจำนวนจำกัด และส่วนใหญ่ก็สูงอายุ มีแต่จะล่วงลับไป ความรู้ความเข้าใจที่สั่งสมไว้ก็ดับสูญตามไปด้วย อย่างไรก็ได้การนำเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาผสมผสานเข้าสู่ระบบการศึกษาเพื่อสังคมที่ดีขึ้น จะต้องคำนึงถึงธรรมชาติของภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นพลวัต และจำเป็นต้องสอดคล้องกับ วิถีชีวิตของผู้คนแต่ละบุคคลต่อไป ซึ่งการดำเนินงานในเรื่องดังกล่าว มีหลายหน่วยงานทั้ง ภาครัฐและเอกชนดำเนินการอยู่ดังจะเห็นได้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดต่างๆ (บริษัท ภูมิปัญญาไทย จำกัด, 2555)

ความหมาย

ภูมิปัญญา ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะความเชื่อ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสายและเชื่อมโยง กันทั่วระบบทุกสาขา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความของคำว่าภูมิปัญญาว่า หมายถึง พื้นความรู้ความสามารถ เมื่อนำมาคำว่าท้องถิ่นหรือชาวบ้านมาขยายแล้ว นักวิชาการมักจะให้ความหมายไว้ เช่นเดียวกันคือ ภูมิปัญญาไทย จะมีความหมายที่แตกต่างออกไป เป็นภูมิปัญญาของคนเชื้อชาติไทย สรุปภูมิปัญญาหมายถึงความรู้ความสามารถ และความมีทักษะในการแก้ปัญหาที่สืบทอดต่อกันมา (โรงเรียนโพธิราชภาร์บماจุ, 2555)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) เป็นองค์ความรู้ ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาอันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือคือแก่นของชุมชนที่บรรลุชุมชนให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะบุคคล ความรู้ดังกล่าว ไม่ได้แยกย่อยออกมายให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าว ได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ ตามยุคตามสมัยได้

รัตนะ บัวสนธิ (2535) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหมายถึง กระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อคนของต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ jaridat ประเพณีที่ได้รับถ่ายทอดสั่งสอน และปฏิบัติสืบทอดเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง แต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล ซึ่งกระบวนการทัศน์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น และรวมถึงงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้ (มหาวิทยาลัยพายัพ เผียงใหม่, 2555)

1. ภูมิปัญญาประเภทองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น เช่น การผลิตอาหารและเครื่องดื่ม การผลิตผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร การผลิตผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้ และการผลิต ผลิตภัณฑ์จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เศรษฐี ดินเผา เครื่องหนัง และอื่น ๆ

2. ภูมิปัญญาประเภทงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องเล่าพื้นบ้าน กวีนิพนธ์ พื้นบ้าน ปรีศนา พื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำพื้นบ้าน ละครบพื้นบ้าน จิตกรรม พื้นบ้าน ประติมากรรม พื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิคหรือ เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึก ที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยความเมื่องกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นองค์ความรู้ และเทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ความต่างกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาไทย เป็นองค์ความรู้และความสามารถโดยส่วนรวม เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทยเป็นภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงหมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ผ่านการสังเกตกระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเองต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ จริยศีลธรรม ที่ได้รับถ่ายทอดสั่งสอน และปฏิบัติสืบทอดเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน

ความต่างกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาไทย เป็นองค์ความรู้และความสามารถโดยส่วนรวม เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทยเป็นภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีด้วยกันหลายด้าน เช่น 1) ภูมิปัญญาด้านอาหาร 2) ภูมิปัญญาด้านการดูแลสุขภาพ 3) ภูมิปัญญาด้านทุนและการจัดการทุน 4)

ภูมิปัญญาด้านการพัฒนา 5) ภูมิปัญญาด้านการผลิต 6) ภูมิปัญญาด้านการจัดการผลผลิต 7) ภูมิปัญญาด้าน แรงงาน 8) ภูมิปัญญาด้านการจัดการเรียนรู้ 9) ภูมิปัญญาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ในที่นี้จึงขอกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดสมุทรปราการ

จังหวัดสมุทรปราการ

จังหวัดสมุทรปราการ หรือเรียกโดยทั่วไปว่า “เมืองปากน้ำ” เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล ที่สำคัญในอดีต หมายถึงกำแพงชายทะเล หรือกำแพงริมทะเล สร้างขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในสมัยของพระเจ้าทรงธรรม เดิมตั้งอยู่ใกล้คลองปลาดัดทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินธ์ ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองสมุทรปราการเป็นเมืองใหม่ที่บริเวณบางเจ้าพระยา คือตำบลปากน้ำในปัจจุบัน อยู่ระหว่างคลองปากน้ำกับคลองมหาวงศ์ จังหวัดสมุทรปราการตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอยู่ติดกับคลองปากน้ำกับคลองมหาวงศ์ ไทย ระหว่างเส้นรุ้ที่ 13 - 14 องศาเหนือ และเส้นแรกที่ 100 - 101 องศาตะวันออก มีเนื้อที่ประมาณ 1,004.092 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 627,557.50 ไร่ อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นระยะทางประมาณ 30 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดต่อกับ กรุงเทพมหานคร
- ทิศใต้ ติดต่อกับ อ่าวไทย
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับ จังหวัดฉะเชิงเทรา
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับ กรุงเทพมหานคร

ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดสมุทรปราการ โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลาง เต็มไปด้วยลำคลองไม่มีภูเขาบริเวณที่เป็นที่ราบแบ่งเป็น 3 ตอน คือ บริเวณวิมพัร์แม่น้ำเจ้าพระยាដังสองฝั่ง เป็นที่ราบลุ่มเหมาะสมแก่การทำนาและทำ สวนบริเวณตอนใต้ใกล้ชายฝั่งทะเลท่วมถึง และน้ำเค็มจัดในฤดูแล้งเหมาะสมแก่การทำปาจาก ปาฟิน และบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ทางตอนเหนือ และทางตะวันออกเหมาะสมแก่การทำปลูก จังหวัดสมุทรปราการเป็นที่ราบลุ่มไม่มีภูเขา แต่มีลำคลอง บางแห่งมีน้ำท่วมถึง และมีน้ำเค็มจัดในฤดูแล้ง แต่เดิมพื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ทำนาทำสวน โดยเฉพาะสวนมะพร้าว ซึ่งผลผลิตจากมะพร้าว คือ น้ำตาลมะพร้าวทำรายได้ให้แก่จังหวัดเป็นจำนวนมาก และการที่เป็นจังหวัดชายทะเลใกล้น้ำเค็ม จึงทำให้มีการสร้างประตูกันน้ำเค็ม กักและระบายน้ำจัดเพื่อใช้ในการทำนา แต่ในปัจจุบัน การทำนาทำสวนมีอยู่น้อยมาก เนื่องจากขาดน้ำขาดสารอาหารเป็นจำนวนมาก จนในปัจจุบันนี้ จังหวัดสมุทรปราการมีนิคมอุตสาหกรรมที่ใหญ่และสำคัญของประเทศไทย มาก ต่างชาติเข้ามาลงทุนเป็นจำนวนมากจึงจำเป็นจังหวัดที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ลักษณะภูมิประเทศอีกประเภทหนึ่ง

คือ จากการที่จังหวัดสมุทรปราการ เป็นจังหวัดชายทะเล จังหวัดสมุทรปราการ มีป่าชายเลน อุดมไปด้วย ป่า จาก ไม้ปรง ไม้โงกเงา เกิดขึ้นเองบ้าง และปลูกขึ้นบ้างตามชายฝั่งทะเล จึงทำให้เกิดอาชีพ เช่น การเพาะสัน การเย็บจากสำหรับมุ่งหลังคาน การทำขันมจากขาย การทำแซ่ป็ดยุง และอื่นๆ จังหวัดสมุทรปราการมีพื้นที่ติดอยู่บริเวณปากแม่น้ำ เจ้าพระยา มีน้ำทะเลเข้าลงอยู่เป็นประจำ จึงพบป่าชายเลน ขึ้นอยู่รอบบริเวณปากแม่น้ำ และลึกเข้าไปในแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 10 - 15 กิโลเมตร ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นบริเวณที่มีน้ำกร่อยไหลผ่าน พื้นที่ป่าชายเลนจังหวัดสมุทรปราการ มีพื้นที่โดยประมาณ 644 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศของป่าชายเลน จังหวัดสมุทรปราการ โดยทั่วไปจะเป็นแนวป่าไม้ชั้นอยู่ท่อค่ายาขานนไปตามชายฝั่งทะเล มีความกว้างของแนวป่าไม้ประมาณ 1 กิโลเมตร พื้นที่ของป่าเป็นพื้นที่ที่ถูกใช้ประโยชน์ไปแล้ว โดยมีการเปลี่ยนแปลงสภาพ และปลูกทดแทนขึ้นมาใหม่ กานน (วุฒิ) สมร่าง (2528) กล่าวว่า นอกจานี้ในพื้นที่ป่าชายเลนจังหวัดสมุทรปราการ ในแต่ละปีจะมีนกอพยพที่หลบลบทามหาแมพกพิง และเป็นแหล่งหากินอีกมากมาย เช่น นกหัวโตต่างๆ (Plovers) นกอีก็อย (Curlews) นกชายเลน (Sandpipers) และนกปากช่อง ต่างๆ (Snipes) รวมทั้งนกนางนวลนานาชนิด จนกระทั่งทำให้พื้นที่ป่าชายเลนเป็นแหล่งดูนกที่มีชื่อเสียง และเป็นที่รู้จักกันดีสำหรับนักดูนกทั่วโลก

หมู่บ้านสีลัง

จังหวัดสมุทรปราการเป็นอีกแห่งหนึ่งที่มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์อย่างสถานตากอากาศ บางปูแล้ว ยังมีกิจกรรมป่าชายเลนหมู่บ้านสีลัง ซึ่งเป็นชุมชนประมงชายฝั่งตำบลคลองด่าน อำเภอบางปู จังหวัดสมุทรปราการในอดีตเมื่ออาชีพทำประมงเป็นหลัก แต่ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปกับเทคโนโลยี ที่ก้าวกระโดดอย่างไม่หยุดยั้ง ผู้คนส่วนใหญ่ติดอยู่ในพันธนาการเหล่านี้ ไม่เว้นแม้แต่ชุมชนเล็กๆ อย่างบ้านสีลังก็ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตไปด้วยเช่นกัน อาชีพทำประมงนับวันเริ่มจางหาย แต่แทนที่พวกรเข้าจะอยู่กัยยายไปทำมาหากินที่อื่น กับความต้องการหันมาทำเลือดตั้งและบรรยายกาศโดยรอบนั้นมีความงามซ่อนอยู่เหมือนกัน ที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนได้ จึงเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาสด้วยการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อีกทั้งยังเป็นการกระจายรายได้เข้าสู่ชุมชนอีกด้วย นำสิ่งปัจจุบันชาวบ้านสีลัง ได้ร่วมแรงร่วมใจกันพลิกฟื้นอดีต ด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนหมู่บ้านสีลังขึ้นภายใต้ความร่วมมือขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองด่าน โดยมีนายวินัย บุญประดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้านสีลัง หมู่ 12 ผู้นำในการพัฒนาชุมชนบ้านสีลัง ซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญที่ต้องการให้ชุมชนกล้ายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางทะเล และสัมผัสรธรรมชาติและวิถีชีวิตชาวประมงอีกแห่งหนึ่งของสมุทรปราการ ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นี้ยังมีความสามารถที่ต้องอยู่กลางทะเลไม่สะดวกทางเดินไม่นานาพันธุ์ และยังอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติบรรยายกาศเขียวชื่นเต็มไปด้วยหมู่แมกไม้นานาพันธุ์ (ทะเลขีลัง, 2554)

การนำภูมิปัญญาห้องถังมาบูรณาการกับการศึกษา

จากลักษณะภูมิป่าประเทศเป็นที่ราบลุ่มและมีลำคลองมากทำให้มีอาชีพเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปู เลี้ยงปลา จากการที่มีประสบการณ์ในการเลี้ยงปลา และจับปลาขายจึงได้มีการดัดแปลงทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มโดย นำมาตากแห้งก่อน จึงนำมาราขายจะได้ราคาที่สูงขึ้นจนกลายเป็นที่ขึ้นชื่อของจังหวัดนั้นคือปลาสลิด และ ต่อมาเกิดมีการพัฒนาต่ออยอดทำเป็นปลาสลิดทอดแพ็กใส่น่องขายได้ราคาสูงขึ้นมาก และสามารถเก็บนำไปได้ นานกว่าเดิม

ในส่วนการศึกษา โรงเรียนในจังหวัดสมุทรปราการได้มีการนำภูมิปัญญาในห้องถังเข้ามาสอนด้วย เช่น ในวิชาช่างอาหารไทย ซึ่งมีอยู่ศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนราชวินิตบางแก้ว ได้มีการสอนเรื่องอาหารห้องถัง จากปลาสลิด โดยสอน ประวัติความเป็นมาของปลาสลิดในจังหวัด วิธีการเลี้ยง การดัดพ่อแม่พันธุ์ปลา และผลิตที่ได้จากปลาสลิด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาการเลี้ยงปลาสลิดจังหวัดสมุทรปราการ

อาจกล่าวได้ว่า บุญ อินทร์พรวรษ์ เป็นคนแรกที่แนะนำให้มีการเลี้ยงปลาสลิดทั้งในนาและในบ่อ และได้ผลักดันให้เป็นแผนส่งเสริมของกรมประมงในการเลี้ยงปลาสลิดในนาข้าว บริเวณทุ่งนาในเขต ชลประทานเชียงราก - คลองต่านได้ ซึ่งได้เริ่มส่งเสริมกันอย่างจริงจังในปี 2499 โดยกระทรวงการคลังได้ อนุมัติเงินจำนวน 500,000 บาท ให้ชาวนาภูมิปัญญาในการเลี้ยงปลาในนา ในระยะแรกเป็นการเลี้ยงปลาสลิด ร่วมกับการปลูกข้าว ต่อมาชาวนาได้พัฒนาเป็นการเลี้ยงปลาเพียงอย่างเดียว ซึ่งให้ผลผลิตและรายได้ ดีกว่าการทำนาและก็มีชาวนาบางคนที่มีที่นาอยู่ในที่ดูแล มีวิชาชีพมากพากหัวหน้าท้องกระทะเทียม หัวชันกาศ และหัวใจ ก็ได้ทดลองเลี้ยงปลาสลิดในที่นั้น แล้วตัดหัวดังกล่าวสูตรเป็นกองๆ แขวนน้ำ ปล่อยให้หัว เน่าเปื่อยเป็นอาหารปลา และเป็นปุ๋ยหรืออาหารของตัวปลา ซึ่งก็เป็นอาหารของปลาสลิดด้วย วิธีการ เช่นนี้ได้แพร่หลายจนมีการเลี้ยงปลาสลิดแบบใหม่ขึ้น (บุญ อินทร์พรวรษ์, 2523)

วิธีการเลี้ยงปลาสลิด

การเตรียมบ่อเลี้ยงปลา มีความสำคัญต่อผลสำเร็จในการเลี้ยงปลา ควรเป็น สัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำและในน้ำมีหลายสิ่งหลายอย่างที่มีผลกระทบต่อการเจริญเติบโตและการอยู่รอดของ ปลา สำหรับการเลี้ยงปลาสลิด ผู้เลี้ยงจะทำการพักบ่อไว้ประมาณ 2 เดือนหลังจากจับปลาหมดแล้วในการ เตรียมบ่อ มีวิธีการดังนี้

1. การลอกเลน หลังจากระบายน้ำจับปลาหมดแล้ว ก็ให้ทำการลอกเลน ก็จะได้บ่อลึก เหมือนเดิม ถ้าไม่มีการลอกเลนบ่อจะดินขึ้นทุกปี
2. การเสริมบ่อให้มั่นคงแข็งแรง ถ้าพบบ่อตรงไหนร้าวหรือพังทลายก็ควรเสริมบ่อให้แข็งแรง
3. การตากปอ การที่พักบ่อทิ้งไว้แล้วตากบօเป็นการให้แสงแดดรำไรในการกำจัดเชื้อโรคที่มี อยู่ในปอ

4. การใส่ปูนขาว ควรใส่ปูนขาวลงในบ่อเพื่อแก้ดินเป็นกรดให้ลดลง อัตราที่ใส่ประมาณ 80 กิโลกรัมต่อไร่ แล้วสูบน้ำเข้าบ่อ จะทำให้ดินและน้ำเป็นกลางเหมาะสมแก่การเลี้ยงปลา
5. การกำจัดศัตรูของปลาสลิด ก่อนปล่อยปลาสลิด ใช้งานไอลินอัตรา 1 กิโลกรัมต่อน้ำ 100 ลูกบาศก์เมตร นำไปรัดให้หัวบ่อเพื่อกำจัดปลาและสัตว์อื่นๆ ที่เป็นศัตรูของปลา สลิดแล้วจึงนำปลาสลิดลงไปปล่อย

การคัดเลือกพ่อแม่พันธุ์

ควรเป็นปลาสลิดอายุ 7 เดือน ลำตัวยาว 10 ถึง 20 เซนติเมตร มีความสมบูรณ์ ปราศจากโรค การเพาะพันธุ์ปลา ปลาสลิดจะผสมพันธุ์และวางไข่เมื่ออายุ 7 เดือน เริ่มวางไข่ตั้งแต่เดือนเมษายน ถึง สิงหาคม ปลาสลิดจะเข้าไปก่อหัวดวงวางไข่และการเลี้ยงลูกปลาวัยอ่อนจะเลี้ยงลูกปลาในล้อม เพาะพันธุ์ลูกปลาเมื่อขนาดลำตัวยาว 3 – 5 เซนติเมตร ก็ปล่อยในล้อมใหญ่ต่อไป ให้สูบน้ำเข้าในล้อมใหญ่ สรุงกว่าระดับน้ำในบ่อเพาะพันธุ์โดยใช้เวลาเลี้ยง 6 - 10 เดือน

อาหารและการให้อาหาร อาหารคือพวงแพลงตอนหั้งพืชและสัตว์ที่มีขนาดเล็ก ทำให้เกิดได้โดยใส่ปุ๋ยคอกลงในบ่อ จะเกิดพวงไวน้ำ ลูกน้ำ ลูกกุ้ง อาหารปลาสลิดที่เลี้ยงในล้อมใหญ่มีหญ้าทรงกระเพี้ยม หรือหญ้าไซ ใช้พรวาหวดหญ้าให้น่าเป็นอาหารของปลา

การจับปลาสลิดจากบ่อ เมื่อเลี้ยงปลาได้ 6 - 11 เดือน ปลาสลิดจะโตได้ขนาดที่จะจับ ต้องใช้ระหัด หวิดน้ำออกจากนาปลา ตั้งตะแกรงไว้เพื่อให้ปลาตกในตะแกรง ส่วนในบ่อจะใช้วอนและสวิงกลมข้อนครัว จับปลาในเดือนมีนาคม เพราะเป็นฤดูกิจปลาน้ำ涓 ใจ

ผลผลิตที่ได้จากปลาสลิด

นำปลาสลิดสดที่ล้างแล้วใส่ถังปลา โดยพวยยามไม่ให้ปลาสลิดตาย ในการจำหน่ายปลาสลิดที่ยังไม่ได้ผ่านการแปรรูป หรือปลาสลิดสดจะทำให้จำหน่ายได้ในราคากิโลกรัมต่ำ แต่ถ้าจำหน่ายปลาสลิดแปรรูป เช่น ปลาสลิดตากแห้ง จะได้ในราคากิโลกรัมต่ำ ที่สูงเป็นที่นิยมบริโภคในประเทศไทยและต่างประเทศ ซึ่งได้ส่งเสริมเป็นสินค้าออกของประเทศไทยชนิดหนึ่ง และนำมาประกอบอาหารประเภทต่างๆ ได้หลายชนิด

นอกจากนี้ ในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ยังมีการสอนทำผลิตพันธุ์จากต้นจาก เช่น สอนการทำแส้ สอนการเย็บจาก สอนการทำนมจาก และสอนการทำลูกจากถอยแก้ว เป็นต้น (โรงเรียนราชวินิตบางแก้ว, 2555)

ศูนย์ศึกษาธรรมชาติกองทัพบก

จังหวัดสมุทรปราการได้มีนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบริการให้การศึกษา หลักสูตรธรรมชาติศึกษาที่ บางปู (ศูนย์ธรรมชาติศึกษากองทัพบกบางปู, 2555)

ศูนย์ศึกษาธรรมชาติกองทัพบก (บางปู) เฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดขึ้นจากการบรรลุข้อตกลงระหว่างกองทัพบก และ WWF (World Wildlife Fund) คือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ ประเทศไทยในความร่วมมืออย่างดีเยี่ยมจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสมุทรปราการเขต 1 และเขต 2 มีจุดมุ่งหมายคือการพัฒนาพื้นที่ในบริเวณกองอำนวยการสถานพักร่องบางปู กรมพลารหิการ จังหวัดสมุทรปราการ เป็นศูนย์การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาของสถานศึกษา ที่เข้มโถงเมืองใหญ่ ป่าชายเลน และเยาวชน เน้นรูปแบบการเรียนรู้แบบบูรณาการเข้ากับมาตรฐานการเรียนรู้ของกลุ่มสาระต่างๆ ในชั้นเรียน โดยอาศัยสภาพธรรมชาติเป็นตัวกราะดันให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ และนำไปสู่การเรียนรู้ธรรมชาติอย่างเป็นระบบและมีความสุข ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการศึกษาทั้งในระบบ นอกระบบ หรือตามอธิบายด้วย ต้องเป็นไปแบบบูรณาการ มุ่งปลูกฝังจิตสำนึกรักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การผนวกผลลัพธ์ สาระ

การให้บริการด้านการศึกษา หลักสูตรธรรมชาติศึกษาที่บางปู มีดังนี้

- ให้ความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบทางนิเวศวิทยาพื้นที่ชุมชน้ำบางปู (เนื้อหาหลักในการให้บริการ ด้านการศึกษา) พื้นที่โดยรวมของสถานพักร่องบางปู มีขนาดประมาณ 639 ไร่ และเมื่อแบ่งตามลักษณะพื้นที่และการใช้ประโยชน์จะแบ่งได้เป็น 2 ส่วนหลัก โดยทางฝั่งตะวันออก ขนาด 338 ไร่ ยังเป็นพื้นที่โล่งกว้างที่เคยเป็นนาทุ่งเก่าและถูกปล่อยให้ไว้ว่างตามธรรมชาติ เชื่อมต่อกับระบบนิเวศชายฝั่ง และหาดโคลน จนปัจจุบันเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะชนิดพันธุ์พืชและสัตว์ ซึ่งสามารถแยกองค์ประกอบทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ชุมชน้ำบางปูได้เป็น 4 องค์ประกอบใหญ่ และได้ถูกพัฒนาให้เป็นหลักสูตรธรรมชาติศึกษาที่บางปู โดยผู้ที่สนใจสามารถเลือกหัวข้อในการเรียนรู้ผ่านกระบวนการ สิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างเป็นระบบดังนี้

1.1. หน่วยการเรียนรู้ พันธุ์ไม้ในพื้นที่ชุมชน้ำบางปู เป็นการเรียนรู้แบบลงรายละเอียดมากขึ้น เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชายเลนและพันธุ์ไม้ในพื้นที่ชุมชน้ำบางปู ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศป่าชายเลน ชนิดพันธุ์ไม้เด่น การปรับตัว ประโยชน์ คุณค่า และการฝึกจำแนกชนิดพันธุ์ไม้และโครงสร้างที่สำคัญในแปลงเฉพาะเพื่อการศึกษาเรื่องพันธุ์ไม้

1.2. หน่วยการเรียนรู้ นก นกน้ำ และนกนานาชนิดในบางปู กล่าวถึงความรู้พื้นฐานด้านนักปั๊กชีวิตศาสตร์ ลักษณะทางชีววิทยาของนก พฤติกรรมต่างๆ ที่น่าสนใจ การอพยพของนก ชนิดนกเด่นที่บางปู การฝึกจำแนกนานาชนิด นกพยพและนกประจำถิ่น ชนิดต่างๆ ที่สำรวจพบกว่า 190 ชนิดโดยฝึกจำแนกชนิด นกหลายชนิดผ่านหอดูนกภายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

1.3. หน่วยการเรียนรู้ ระบบนิเวศชายฝั่ง หาดโคลนและสัตว์น้ำดิน หลักสูตรนี้เกี่ยวกับ การศึกษาระบบนิเวศชายฝั่งและหาดโคลน ความเกี่ยวเนื่อง สมพันธ์อย่างเป็นระบบจากด้านน้ำ (ภาคเหนือ)

ผ่านสายน้ำหลักสูพื้นที่ชุมน้ำบางปู สู่การเกิดหาด ความสำคัญของหาดโคลน ซึ่งเป็นที่รวมของอินทรีย์สาร และสิ่งมีชีวิตหน้าดิน แหล่งหากินที่สำคัญของนกน้ำแหล่งทรัพยากรปะมงที่สำคัญสำหรับชุมชน และการฝึกจำแนกชนิดสัตว์หน้าดิน (ปูหอยรวมถึงกลุ่มปลาดิน) ที่สำรวจพบในหาดโคลน

1.4. หน่วยการเรียนรู้ ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ชุมน้ำบางปู หลักสูตรนี้เป็นการเรียนแบบภาครวม (ไม่นับเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ) เนื้อหาของหลักสูตรจะเกี่ยวข้องกับการเดินป่าศึกษาธรรมชาติ ระยะทาง 1,600 เมตร ศึกษารายละเอียดพื้นฐานด้านความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ชุมน้ำบางปู (ชนิดพันธุ์ไม้เด่น นกประจำถิ่นและนกอพยพบางชนิด สัตว์หน้าดินบางชนิด และความหลากหลายของถั่นที่อยู่อาศัย)

2. อาคารสำนักงานและนิทรรศการในร่ม แบ่งการให้บริการภายนอกอาคาร ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 เป็นอาคารสำนักงาน เคาน์เตอร์ต้อนรับ ลงทะเบียน เอกสารและข้อมูลเพิ่มเติมส่วนจำหน่ายของที่ระลึกและการให้บริการด้านอุปกรณ์เพื่อการศึกษาธรรมชาติ

ส่วนที่ 2 เป็นอาคารนิทรรศการ ซึ่งมีเนื้อหาการเรียนรู้แบ่งออกเป็น 4 องค์ประกอบหลัก ที่เชื่อมโยงกันก่อให้เกิดระบบนิเวศที่สมบูรณ์ของพื้นที่ชุมน้ำปางปู ประกอบด้วยเส้นทางของเหล่านกอพยพโลกของสัตว์หน้าดิน เรื่องราวในอดีตและ การเดินทางของสายน้ำจากดอยสูงสูพื้นที่ชุมน้ำ บางปู

ส่วนที่ 3 ห้องบรรยายเอกกประสงค์ ใช้เป็นห้องเรียนในร่มและเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ ชมสารคดีธรรมชาติที่นำเสนอ จัดแสดงในรูปแบบต่างๆ ที่น่าสนใจ เช่น ภาพถ่าย วิดีโอ ดนตรี ฯลฯ ให้ผู้เรียนได้สัมผัสถึงความงามของธรรมชาติที่ชุมน้ำ บางปู

3. การให้บริการด้านการศึกษาภักดิ์กลุ่ม เป้าหมายกลุ่มต่างๆ

4. ตัวอย่างโปรแกรมการให้บริการด้านการศึกษาหลักสูตรธรรมชาติศึกษาที่บังปู

5. ความสัมพันธ์ของเนื้อหาการเรียนรู้กับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

เนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ของศูนย์ศึกษาธรรมชาติกองทัพบก (บังปู) ได้รับการพัฒนาให้มีความสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้น ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 โดยเฉพาะในช่วงชั้นที่ 3 ทั้ง 8 กลุ่มสาระ โดยเฉพาะกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจตรวจสอบความหลากหลายทางชีวภาพ และระบบนิเวศในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศ การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ตลอดจนกลุ่มสารภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ศิลปะ ศัลศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

สรุป

จังหวัดสมุทรปราการมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกหลายอย่าง แต่ที่น่าสนใจนี้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาประยุกต์กับการศึกษา และการอนุรักษ์ เพื่อให้เห็นว่าแม้สภาพพื้นที่ได้มีการพัฒนาไปตามสมัย ตามการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี และอุตสาหกรรมที่เข้ามา แต่คนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสมุทรปราการสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้โดยการปรับสภาพให้เข้ากับยุคและสมัย พร้อมกันนั้นก็พยายามรักษาทรัพยากริมแಡล้อมให้คงอยู่ต่อไปได้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

บรรณานุกรม

- กานน (วุฒิ) สมร่าง. (2528). นิเวศนวิทยาของนกในป่าชายเลน จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์บัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จริวัฒน์ นาคพนม. (2549). การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาชีพจักسانของชุมชนในจังหวัดอ่างทอง. ปริญนานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาผู้ใหญ่, มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์ วิทยาเขต.
- ทะเลสีลัง. (2554). ฟ้าใหม่, 1(2), 10-12.
- บริษัท ภูมิปัญญาไทย กาญจนบุรี จำกัด. (2555). ภูมิปัญญาไทยกับการศึกษา. สืบค้นเมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.thailandwisdom.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=189597>
- บุญ อินทร์. (2523). ปลาสติด (เรื่องเก่าเล่าใหม่). กรุงเทพฯ: สำนักวิทยาศาสตร์ราชบัณฑิตสถาน.
- มหาวิทยาลัยพายัพ เชียงใหม่. (2555). ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://ip.payap.ac.th/file/thai.pdf>
- รัตนะ บัวสนธิ. (2535). การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. ปริญนานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดและพัฒนาหลักสูตร, มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิทยาเขต.
- โรงเรียนโพธิราชภูรบำจุ. (2555). เรียนรู้ท้องถิ่นโรงเรียนโพธิราชภูรบำจุ. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://school.obec.go.th/prbr/wisdom/mean.htm>
- โรงเรียนราชวินิตบางแก้ว. (2555). รายวิชา ๔ ๓๐๒๓๓ ช่างอาหารไทย. สืบค้นเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://sereepong.rwb.ac.th/WEBsit/Unit-1/A02.htm>
- ศูนย์ธรรมชาติศึกษาของทัพนกบางปู. (2555). ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ. สืบค้นเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2555, จาก <http://www.bangpunature.com>

อมรวิชัย นาคทรรพ และคณะ. (2543). ชุมชนไทยท่ามกลางกรอบสากลเปลี่ยนแปลง. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชน ครั้งที่ 1, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (เอกสารอัดสำเนา)